

Ключевые слова: Интегральное пространство, интегральные структуры, задачи, типология, качества, основные факторы, многофункциональность и проектирование торгово-развлекательных центров.

Abstract

Analysis of current experience designing shopping centers in Kyiv by using aspects of integration. This article deals with current trends forming integrated structures in the architecture of public facilities.

Keywords: Integral space, integral structure, objectives, typology, quality basic factors versatility and design of shopping centers.

УДК 7.032 : 72.01: 72.032

Х. А. Охрім

Національний університет «Львівська політехніка»

ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ КАТЕГОРІЇ ЧАСУ В АРХІТЕКТУРІ

Анотація: розглядаються основні філософські концепції трактування поняття часу та окреслюються категорії художнього часу в архітектурному контексті. Дана тема набула актуальності у зв'язку з необхідністю перегляду взаємовідношення між фундаментальними поняттями, якими оперують архітектори та митці: часом і простором.

Ключові слова: філософська категорія часу, хронотоп, художній час.

Постановка проблеми. Упродовж багатьох століть поняття часу в архітектурі не виходило на перший план, архітектура оперувала радше простором, і взаємозв'язки цих двох понять не розглядались як ключові в процесах морфогенезу і творення стилів. Однак на сьогоднішній день постала потреба детальнішого дослідження впливу філософської категорії "час" на архітектуру.

Мета статті – охарактеризувати категорію художнього часу в мистецтві й архітектурі як його складовій та продемонструвати взаємозв'язки між еволюцією філософських концепцій трактування часу і сприйняттям простору.

Стан дослідження питання. Проблематика даної теми виходить за рамки суто архітектурних досліджень, питаннями часу займалися такі автори як І. Духан ("Художня концепція часу в містобудівному мистецтві", "Становлення концепції часу в мистецтві та проектній культурі ХХ століття"), З. Гідіон ("Простір, час, архітектура") [2], Л. Радіонова (Простір і час в архітектурі в

історико-філософському контексті") [8], М. Ахундов ("Концепції простору і часу. Витоки, еволюція, перспективи") та інші. Тема простору й часу досліджувалась філософами (А. Бергсон "Тривалість і одночасність", Ф. Жюльєн "Про час. Елементи філософії", Е. Гуссерль "Феноменологія внутрішнього усвідомлення часу"), математиками (Г. Мінковський "Простір і час"), фізиками (С. Гокін "Коротка історія часу").

Обговорення проблеми. Час — фундаментальне поняття фізики і філософії, одна з координат простору-часу, вздовж якої протягнуті світові лінії фізичних (матеріальних) тіл. До загальних властивостей часу належать: нерозривний зв'язок з матерією, а також з простором, рухом та іншими атрибутами матерії; тривалість, неперервність" [9, с. 368-369]. Час одновимірний, асиметричний, необоротний і спрямований завжди від минулого до майбутнього. Специфічними властивостями часу є конкретна тривалість та періодичність існування тіл, одночасність подій, ритм процесів, швидкість зміни станів, мінливість. Глибинне розуміння метафізичного змісту часу дозволяє переосмислити значимість даного поняття для культури загалом і для архітектури зокрема, адже це сфера, в якій у найбільш тривкій та довговічній формі втілювались бачення тої чи іншої епохи. Як філософська категорія час, є невід'ємним атрибутом світу.

Загалом, філософське розуміння часу передбачає відображення загальної властивості всіх матеріальних процесів протікати один за одним у певній послідовності, розвиватись етапами, мати тривалість. Завдяки розвитку науки у ХХ столітті, а особливо таких її галузей як природознавство і соціальна філософія, вчення про час та простір поглиблюються і в наші дні; припускається, що існують якісно різні просторово-часові форми, які відповідають різним видам матерії, однак сучасне трактування даних понять не було б можливим без урахування ідей мислителів попередніх епох — дещо відмінних від сьогоденних.

Ще у стародавній Греції було два слова для позначення часу: "хронос", який відносився до хронологічної послідовності в часі, означав календарний час та носив кількісний характер (тобто, згідно з грецькою міфологією, був "всепожираючим", лінійним) і "кайрос" — "істинний час", сповнений змісту, неочікувана мить щастя, котра по своїй суті є невловимою і має якісний характер. Проте варто зазначити, що кайрос у баченні греків не був метафізичним, абсолютним часом на зразок вічності у християнському поняття, а лише вузловим моментом на часовому векторі, що змінював сутність буття чи хід історії. Його "неможливо прорахувати, бо він несе у собі смисл, який перевищує звичні параметри в сенсі фізики чи історії" [7].

Загалом, стародавні цивілізації сприймали час радше циклічно — як повторюваність природних та соціальних процесів, хоча вже з античності можна прослідкувати дихотомію у філософських судженнях про час, яка вилилась потім у субстанційну і реляційну концепції (про які йтиметься нижче).

Середньовічне трактування всіх понять, у тому числі й часу, мало виражене теологічне забарвлення. Християнство сприймало час як такий, що має спрямованість, вектор — від народження до Страшного суду. Ідеї "швидкоплинності" земного часу протиставлялось поняття Вічності, котра підвладна лише богу і не може бути повністю осмислена людиною. За словами Августина Блаженного: "Минулого вже нема, майбутнього ще нема, а теперішнє розпадається на минуле й майбутнє" [8].

Завдяки бурхливому прогресу в царині точних наук, філософи Нового часу здійснили найбільший внесок в дослідження фізичного часу, тим самим заклавши підвалини для наукової, фізичної парадигми часу. Нова концепція трактування часу знаходить відображення у переосмислених формах античності: оскільки людський розум перестав бути "пасивним вмістилищем вічних ідей, спільних для людини і для бога, а є активним знаряддям перетворення життя" [4, с. 21]

На початку ХХ століття за допомогою спеціальної теорії відносності (1905– 1908 рр.; Лоренц, Пуанкаре, Ейнштейн, Мінковський) був доведений взаємозв'язок простору і часу. Дана теорія розкрила конкретні зв'язки часу та простору з рухомою матерією й один з одним, виразивши ці зв'язки в конкретній математичній формі та у певних законах. Фундаментальний висновок, що випливає з цієї теорії, свідчить: простір та час не існують без матерії, їх метричні властивості визначаються розподілом і взаємодією матеріальних мас, тобто гравітацією.

У результаті поєднання елементів матеріалістичних та ідеалістичних поглядів на сутність простору і часу та їх взаємозв'язок з рухомою матерією, в історії філософії виникли два погляди на цю проблему. Вони отримали назву субстанційної та реляційної концепцій простору і часу.

Субстанційна концепція розглядає простір і час як особливі сутності, що існують самі по собі, незалежно від матеріальних об'єктів. Відношення між простором, часом і матерією трактуються як зв'язки між самостійними субстанціями. Таких поглядів дотримувалися, наприклад, Платон, Демокрит, Епікур, а найповнішого розвитку субстанційна концепція набула в І. Ньютона, котрий висунув ідею про існування абсолютного простору і часу. На його думку, простір нерухомий, неперервний, однорідний (однаковий у всіх точках), ізотропний (однаковий у всіх напрямках), тривимірний, нескінченний, ні на що не впливає, і сам не зазнає впливу. Абсолютний час є ні від чого не залежною

тривалістю як такою, що рівномірно плине від минулого до майбутнього. Він одномірний, неперервний, нескінченний, однорідний, універсальний. [9, с. 369]

Відкриття електромагнітного поля та з'ясування неможливості звести поле до механічного середовища (ефіру) виявили необґрунтованість, безпідставність класичної картини світу і разом з нею субстанційної концепції простору і часу. Стало зрозуміло, що матерію не можна уявляти як сукупність окремих, відмежованих один від одного елементів. Насправді тіла і частинки речовини пов'язані в єдині системи полем, дія якого передається зі скінченною швидкістю, однаковою в будь-якій замкнутій системі (зі швидкістю світла у вакуумі). Зачатки реляційної концепції вперше трапляються вже в працях Арістотеля. Класичного вираження вона набула у творах Г. Лейбніца. Він, на відміну від І. Ньютона, активно обстоював залежність простору і часу від зв'язків між речами. Для І. Ньютона простір - це субстанція (свого роду "речовина"), для Г. Лейбніца — своєрідне співвідношення.

Обидві концепції можуть бути "як матеріалістичними, так і ідеалістичними. З позиції матеріалістичної релятивістської концепції простір і час розглядає діалектичний матеріалізм, згідно з яким простір і час вважаються об'єктивними, незалежними від людини формами буття матерії, що рухається" [5, с.127].

Крім того, виділяють також і динамічну та статичну концепції. Згідно з динамічною, існує тільки теперішнє; минуле залишає свої сліди в теперішньому, а майбутнього не існує взагалі-є тільки його передумови. статична концепція не передбачає поділу на минуле, теперішнє й майбутнє, так як вони актуалізуються в людській свідомості реально і одночасно.

Загалом, у філософському трактуванні можна виокремити певні "види" часу, які перетинаються з його тлумаченням в інших науках, що ще раз підкреслює міждисциплінарний характер і фундаментальність часової проблематики.

Час, що стосується фізичних процесів, матеріальних об'єктів є часом фізичним. Поняття фізичного часу використовується у математичних розрахунках, для характеризувannya перебігу певних хімічних процесів, вимірювання тривалості фізичних явищ. На різних рівнях своєї організації матерія виявляє себе по-різному, тому кожному з цих рівнів відповідає специфічний простір-час. З цих міркувань виходять дослідники проблеми часу, обґрунтовуючи концепцію його полімодальності. Часова модальність – це категорія, яка виражає певні часові відносини на відповідному рівні організації матерії. Таким чином, час астрономічний виражає темпоральні відносини між космічними тілами, час біологічний характеризує темпоральні відносини життєвих процесів, час хімічний є показником кінетики реакцій хімічних

речовин, геологічний час детермінує тривалість процесів розвитку Землі і так далі [1].

Якщо розглядати духовний план людини, то можна вести мову про художній час, історичний час, час індивідуального людського буття і таке інше.

Особливу нішу займає специфіка просторово-часових якостей в соціальних процесах; вона обумовлюється тим, що на відміну від неживих та біологічних форм матерії, де простір включає лише зв'язки предметів, в соціальний простір входить також і ставлення людини до предметів, до місця свого проживання. Людина формувала сама (на відміну від тварини) свою особливу просторову сферу життєдіяльності в результаті чого виникла "друга", "олюднена", природа. Відношення до неї і до "першої" природи входить в поняття соціального простору. Соціальний час — це форма буття суспільства, яка відображає тривалість історичних процесів, їх зміни що відбуваються в ході діяльності людей [5, с.128]. Таким чином, "соціальний час" виступає як форма соціального буття, в контексті якого фігурують різні типи часу: особистий час, інституційний час, політичний час, історичний час, інформаційний час — котрі є предметами дослідження соціальної філософії. Також окремою формою є "художній час", який стосується особливої здатності творення часу й простору, що притаманна мистецтву [7].

Поняття "художнього часу" найбільш чітко сформульоване в літературі.

Художній час - "хронотоп" (т. з. "часопростір") – це система хронологічних відношень, що у широкому розумінні позначає систему всіх часових і просторових елементів, які усвідомлюються у їх змістовій та функціональній цілісності, яка і складає актуальну сутність поняття.

Для конструктивного впровадження поняття художнього часу в архітектуру, що дозволить конкретизувати предметні рамки досліджень даного феномену, необхідно детермінувати місце даної дисципліни у системі "культура". Архітектура вивчає закономірності формування і розвитку «другої природи» – штучного середовища для життя людей, яке створене за законами краси та гармонії і є складовою системи культури, її підсистемою. Специфіка предмету архітектури не дозволяє віднести її ні до знань про суспільство, природу чи мислення. Вона однаково охоплює сферу гуманітарних, технічних та природничих наук [6, с. 22].

Архітектуру відносили спочатку до науки, згодом її вважали галуззю техніки. Зараз існує думка, що архітектуру слід відносити до мистецтва. Саме тому дослідження концепції часу в архітектурі може опиратися як на абстрактно-теоретичні, так і на конкретно-практичні форми трактування часу в різних галузях суміжних дисциплін.

Категорія часу відноситься до первинного актанту становлення архітектурної структури. Даний процес "складається з послідовного ряду відображень часу в історії і культурі та актів трансформації зовнішнього "світового часу" в матеріальний семіотичний ряд архітектурних форм" [3, с.15].

Поняття "художній час" в архітектурі повинно включити в себе сукупність всіх історико-культурних, соціальних і навіть психологічних аспектів, які б характеризували передумови виникнення, закони розвитку, становлення і подальші інтерпретації архітектурних стилів, а також рефлексію даних тенденцій як з позиції сучасників, так і з урахуванням ретроспективної оцінки.

"Звертатись до минулого-не означає раз і назавжди дати йому оцінку, котра б стала незмінною для подальших дослідників. При ретроспективному розгляді об'єкт перероджується; спостерігач в кожен момент неминуче змінює минуле відносно свого майбутнього, у відповідності до своєї точки зору. Так само нема абсолютних стандартів в мистецтві: художники й архітектори ХІХ століття, які вважали, що деякі форми прийнятні для будь-якої епохи, помилялися" [2, с.24].

Важливою умовою для формування повноцінного художньо-образного середовища є відтворення в його структурах культурно-історичного змісту. Художній час може виступати як смислова категорія композиції широкого спектру: від окремого архітектурного об'єкту до містобудівної ситуації загалом. "Історія скоріш динамічна, ніж статична. Жодне покоління не має привілегій повного розуміння мистецтва і буде відкривати в ньому свої аспекти" [2, с.6]. Художній час є фундаментальним засобом композиції і значною мірою впливає на її феноменологію, змістову складову та культурно-історичну наповненість. Еволюція феномену художнього часу в архітектурі та мистецтві опирається на переході від часу як онтологічної категорії структури до категорії композиції.

Архітектура завжди була тісно зв'язана з життям даної епохи; все в ній-від форм, яким надавалась перевага, до вибору певних типів споруд - відображає умови часу, до якого вона відноситься. На архітектуру впливають різноманітні фактори: соціальні, економічні, наукові, технічні, етнічні. Істинний характер історичної епохи завжди проявляється в архітектурі, незалежно від того, використовуються нові форми чи має місце наслідування минулого. Архітектура дозволяє скласти безпомилкове враження про те, що насправді відбувалося у конкретний період, так як вона є "вільним від людських слабостей витвором, у якому проявляються чисті, не фальсифіковані тенденції часу" [2, с.35].

Будучи нерозривною з філософськими концепціями й мистецькими течіями, на зламі ХХ-ХХІ століть архітектура остаточно втратила однозначну спрямованість з появою великої кількості течій та напрямків з

найрізноманітнішим концептуальним забарвленням, однак фундаментальною стала ідея суб'єктивності сприйняття часу, простору та реальності загалом.

Характерними для сучасної архітектури є не окремі мінливі форми, а можливість їх модифікації в просторі. Під просторово-часовою концепцією розуміється взаємодія і взаємопроникнення внутрішнього й зовнішнього простору і, водночас, сприйняття цього феномену людиною.

Концептуальний плюралізм, наявність майже необмежених можливостей сучасних технологій дозволяють довільно трактувати розуміння поняття часу і втілення його образів у мистецтві й архітектурі. Кожен напрям використовує свої засоби для дослідження поняття часопростору, так для кубістів це був шлях моделювання простору, футуристи вивчали сам процес руху, а прихильники дигітального мистецтва пов'язують розгортання простору в часі з допомогою згенерованих обчислювальною технікою алгоритмів.

Висновки. У статті розглянуто основні аспекти поняття "час" в історико-філософському контексті та охарактеризовано процес еволюції трактувань феномену часу. Дане поняття отримує окреслення смислової категорії композиції і у зв'язку з цим сформульована потреба систематизувати часові структури та основні універсальні часові відношення у архітектурній композиції для подальшого їх вивчення і пошуку нових підходів до формування архітектурного середовища.

Література

1. Віфлянцев В. В. Розвиток уявлень про біологічний час та їх актуальний філософський статус / В. В. Віфлянцев // Вісник Київського Національного університету ім. Тараса Шевченка. Вип. 39. – С. 91 – 96.
2. Гидион З. Пространство, время, архитектура / З. Гидион / Изд. 3-е. – М.: Стройиздат, 1984. – 455с.
3. Духан И. Н. Категория художественного времени в архитектуре: автореф. дисс... канд.арх.18.00. / Игорь Николаевич Духан; Белорусский государственный университет, Минск. – Минск, 1999. – 25 с.
4. Декарт Р. Метафізичні розмисли. / Р. Декарт. – К.: Юніверс, 2000.– 21-298 с.
5. Касьян В.І. Філософія: Навч. посіб./ В.І. Касьян. – К.: Знання, 2004. – 406 с.
6. Коротковский А. Э. Введение в архитектурно-композиционное моделирование: уч. пособ. / А. Э. Коротковский. – М.: Московский архитектурный институт, 1975. – 303 с.
7. Куценко В. В. Час як філософська категорія: у пошуках екзистенційної темпоральності / В. В. Куценко // Вісник Київського нац. університету ім.Т.Шевченка. Вип.110. – С. 9-12.

8. Радионова Л.А., Сницар Н.В. Пространство и время в архитектуре в историко-философском контексте / Л.А. Радионова, Н.В. Сницар // Коммунальное хозяйство городов. Вып. 79. К.: 2007. – С. 423-427.
9. Сидоренко О.П. Філософія: Навч. посіб./ О.П. Сидоренко / Вид. 2-е. – К.: Знання, 2010. – 414 с.
10. Словник літературознавчих термінів [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ukrlit.vn.ua/info/dict/2bkb0.html>. Назва з екрану.

Аннотация

В данной статье рассматриваются основные философские концепции трактовки времени и охарактеризовываются категории художественного времени в архитектурном контексте. Данная тема актуальна в связи с необходимостью перепросмотра взаимоотношений между фундаментальными понятиями, которыми оперируют архитекторы и художниками: временем и пространством.

Ключевые слова: философская концепция времени, хронотоп, художественное время.

Annotation

The major philosophical conceptions, connected with the interpretation of time are considered in the article, also categories of artistic time in architectural context are determined. Actuality of the theme is caused by the necessity of revision interrelations between fundamental concepts, operated by architects and artists: times and space.

Keywords: philosophical concept of time, space–time, artistic time.